

Csoóri Sándor és lengyel kapcsolatai

Magyarországra, Budapestre 1965-ben költöztem szülőhazámból, Lengyelországból, és beilleszkedtem ebbe az országba, amely második hazám lett. Fiatal költőként kíváncsi voltam, milyen az itteni irodalmi élet, és kerestem az útját, hogyan tudnék megismerkedni a magyar irodalom szereplőivel. Segítséget jelentett számomra magyar feleségem, aki a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola végzett hallgatója volt.

A sors úgy alakította életemet, hogy idővel közeli kapcsolatba kerültem, tulajdonképpen barátságot kötöttem nálam idősebb öt magyar költővel: Weöres Sándorral, Somlyó Györggyel (akinek közeli szomszédjai lettünk, miután a Kút-völgyi út környékén vásárolt lakásunkba költöztünk), Tornai Józseffel, Fodor Andrással és Csoóri Sándorral. Ismeretségünk kezdete 1968. Ekkor szervezte meg Somlyó György a II. Nemzetközi Költői Találkozót Budapesten és Balatonfüreden. A találkozóra engem is meghívott, miután tudomására jutott, hogy él Magyarországon egy fiatal lengyel költő, aki cikkeket közöl a lengyel sajtóban a magyar kulturális élet történéseiről, és magyar verseket is fordít lengyelre. Ilyen körülmények között ismerkedtem meg Csoóri Sándorral, függetlenül attól, hogy először már 1961-ben találkoztunk, mikor is Budapestre érkeztem, hogy megkérjem jövőendő feleségem kezét.

A hatvanas és hetvenes évek fordulóján és később is – ahogy egyre jobban megismertem Sándort – láttam, hogy ő egy teljesen független, a szocialista rendszerrel szembeni, kritikus álláspontot képviselő szellem, aki levonta a magyar nemzet számára tragikusan végződő 1956-os év tapasztalatait, és ebben az értelemben a „perlekedő” írók csoportjához tartozik, amely az állami hatalommal folytatott vitákban a barikád másik oldalán áll. Ezekben az években a független írói álláspontot Németh László és Illyés Gyula képviselték, de az évek múlásával Csoóri szava is egyre jelentősebbé vált, és Illyés halála után, a nyolcvanas években ő lett a legális szellemi ellenzék tényleges vezetője.

KONRAD SUTARSKI (1939) mérnök, költő, publicista, Poznańban született, 1965 óta él Budapesten. A Magyarországi Lengyeliség Múzeuma és Levéltára nyugalmazott igazgatója.

Csoórit – aki országa sorsáért felelős, politikai értelemben hazafi költő, eszszéíró, író volt – élénken foglalkoztatták a lengyelországi események. Talán valamennyire csodálta is Lengyelországot, a lengyel nemzetet, amely 1956 után nem adta meg magát a kommunista erőszaknak, és oly közel állt a magyar nemzethez. Jellemző volt az az esemény, amely 1981 tavaszán zajlott Krakkóban. Forró időszak volt ez, ekkor harcolta ki a „Szolidaritás” Független Szakszervezet megalakulásának elismertetését, és a szervezetnek létrejötte után alig néhány hónappal már több millió tagja volt. A társadalom követelései a szabadság vonatkozásában hasonlóak voltak, mint 1956-ban, és felcsillant a remény a teljes függetlenség elérésére. Éppen Lengyelországban voltam. Krakkóba azon a napon érkeztem, mikor a gyönyörű város főterén hatalmas tüntetést tartottak. A fő szónok Lech Wałęsa volt, a „Szolidaritás” vezetője. A krakkói gyűlés hasonló légkörben zajlott, mint az ország egyéb városaiban: fennkölt volt, éltették Wałęsát és a kommunista hatalommal szembeni bátor követeléseket. Lech Wałęsa felszólalását követően cédulákon kérdéseket lehetett feltenni neki írásban, melyeket hangosbemondón felolvastak. Az egyik kérdés így kezdődött „Vannak itt veletek magyarok is...” A felolvasó nem tudta befejezni a mondatot, mert „Magya-rok, ma-gya-rok” hangvihar és taps szakította félbe. Csodálkoztam: milyen magyarok? Lengyelországban voltam már több napja, és nem tudtam, hogy a krakkói nagygyűlésre elutazott Csoóri Sándor is Kovács István társaságában. Sándor beszélt nekem erről az eseményről budapesti visszaérkezésem után. Azt mondta: „Nem hallgathattunk. A helyzet ezt követelte meg. Ezért kértem meg Pistát, hogy írja le lengyelül, hogy ott vagyunk, és vigye oda a tribünhöz.” A gesztus tanúsítja, milyen erős lelki kötődése volt Sándornak Lengyelországhoz, emellett politikai érzékenységére is példa, ugyanis vannak pillanatok, mikor nem szabad hallgatni.

Csoóri akkori lengyelországi tartózkodása után írta meg a *Senkid, barátod* című gyönyörű versét, melyet később Tadeusz Nowak fordított lengyelre. Ahogy a vers kifejezi Sándor szolidaritását a lengyel nemzettel, úgy Nowak fordítása a magyar költő iránti elismerése.

Senkid, barátod

*Lengyelország: villámsújtotta Krisztus-szobor,
megfeketedő sebeid körül
cirkál a júliusi napfény
s legyek csókolgatják a csontodat újra.*

*Rosszkedvű vagyok érted,
mintha egy bűdös kamrában feküdnék én is letaglózva
s korpaleves tükrében
néznék egy szegfűszálat.*

*Lehetnék Rákóczi kis úrfid, lovatlanul,
templomaid falát támasztó diák,
hársfaillatú katona, aki most ér csak haza
egy hosszúra nyúló háborúból,
halottai a földben, ruha nélkül,
s fölötte fecskék, bódult bogarak
és romvárosok égre vágódó füst-kalapja –
de hát kid vagyok, nagyhitű, sápadt ország?
Senkid, barátod, csalános magyar,
ki címeres utcáidon lódörög áfonya ízű délben
s igaz gyászában is
szeretőt keres magának lányaid közül,
mert érinteni akar,
mert szorítani,
tombolni veled levél- és sugár-zenére,
túrni a poshadt cékla szagát órákon át
a zöldségbolt előtt,
túrni a tűrhetetlent,
a legvadabb reményért sorban állva.*

Csoóri viszonya Lengyelországhoz kifejeződött abban a lelki rokonságban is, melyet Tadeusz Nowak és egy másik nagy lengyel költő, Zbigniew Herbert iránt érzett. Csoóri az *Irodalmunk rokona* című esszéjében, 1986-ban, az alábbiakat írta Nowakról (*Tenger és diólevél*. Budapest, 1994, Püski Kiadó, 546): „Nowaknak [...] elég megjelennie köztünk, jön vele egész Lengyelország. Hegyei, folyói, irodalma és jelen ideje. Jön a múltja, amely visszhangot ver nálunk is, és emlékeztet minket magunkra. Sose beszélünk róla, de lehet, hogy apáink az első világháborúban lötték egymást Galíciában, s csupán egyetlen golyónak kellett volna máshova repülnie, és mi nem születünk meg ezerkilencszázharmincban, és nem oldozhatjuk föl közös szerencsétlenségünket soha. Ezek az „elhallgatások” talán még jobban összekötnek bennünket, mint egyetértésünk fonalai.”

Nowak, akinek Nagy László személyében Magyarországon volt alteregója, rövidesen Csoórral is barátságot kötött. Nowak gyakran járt Magyarországra, megjelentek versei és főként regényei magyarul (*Ha király leszel, ha bakó leszel*, 1970; *Próféta*, 1979). A fenti hármas esetében a szellemi kapcsolat alapja tulajdonképpen a származás. Az eltűnő falusi hagyomány a találkozásaikon és beszélgetéseikben újra lüktetni kezdett, de nem csak az, mivel elsősorban az irodalom, a természet képe, az irodalmi esztétikum percepciója volt náluk közös. 1991-ben, mikor a budapesti Lengyel Információs és Kulturális Központ igazgatója voltam, meghívtam Tadeusz Nowakot egy – az ő munkásságát bemutató – irodalmi találkozóra. A találkozó részletei megjelentek az általam szerkesztett és a Központban 1992-ben kiadott *Hét lengyel éneke* című kis antológiában. Azt a részt idézem, amely szerinte, az ő képzeletében, leginkább jellemezte Sándort:

„Hasonló barátság (mint Nagy Lászlóhoz – K. S.) fűz Csoóri Sándorhoz, akit szülőfalujában, ahol a II. világháború alatt súlyos harcok dúltak, megfertőzött a halál; őt magát is, képzeletvilágát is. Költészete tele van a halál képeivel, tág költői lélegzetével jellemzi, amely már teljesen felszabadult a költészetet még a XIX. században is gúzsba kötő mindenféle kötöttség alól. Ezért is fordítottam szívesen a verseit. És ugyanolyan szívesen borozgattam vele.”

Más alapja volt Csoóri és Zbigniew Herbert kapcsolatának. Hosszú ideig nem ismerték egymást személyesen. Összekötötte Sándort a lengyel költővel – amellet, hogy Herbert, a lengyel költő és esszéista a kommunista rendszer ellen harcoló értelmiségiek első vonalába tartozott –, hogy mindketten megkapták a nemzetközi Herder-díjat; Herbert 1973-ban, Csoóri pedig 1981-ben. Herbert műveit természetesen már korábban is megismerte Sándor, hiszen általános elismerés övezte a *Fortinbras sirató éneke* című híres versét is tartalmazó *Az angyal kihallgatását* (1979), valamint a még korábban, 1973-ban kiadott filozofikus esszékötetét, a *Barbár a kertbent*. Valószínűleg ezért vállalta el Csoóri, hogy 1987-ben megírja a lengyel költő laudációját, mikor Herbert elsőként kapta meg a Bethlen Gábor-díjat, mely független – így az akkori hatalommal szembeni ellenzéki képviselet – elismerés volt. Herbert nem tudta személyesen átvenni a kitüntetést, ugyanis egy évvel korábban Franciaországba emigrált, Párizsban telepedett le, így a szocialista országokban, a vasfüggönyön innen „nem kívánatos személynek” bizonyult. Csoóri az alábbi szavakkal kezdte méltatását: „A költőt, akinek most csöndes magasztalására vállalkozom, nem ismerem személyesen. Sokáig csak azt tudtam róla, hogy ő is azok közül a lengyel írók közül való, akik 1956 drámai napjaiban versüzenetet küldtek nekünk, át a határon, kifejezve csodálatukat és riadalmukat. [...] Kevés kortárs költőt ismerek a mai világirodalomban, itt Közép-Európában, Nyugaton és a tengeren túl is, akinek a nevéhez olyan természetesen tapad oda a világban megjelenő szellem izgalma, mint Herbertéhez.”

Tudom, hogy a két költő találkozására is sor került az ezt követő években. Nem Magyarországon, Nyugat-Európában, talán Franciaországban, ahol Herbert lakott 1992-ig, de hogy pontosan hol és mikor találkoztak? Ezt már egyikük sem mesélheti el nekünk.

Az én kapcsolatom Sándorral más típusú volt, mint az övé Nowakkal és Herberttel. Nem tudom, nem kellene-e „gyakorlatiasnak” nevezni ezt, mivel nagyrészt a Lengyelországról szóló ismeretek megosztásáról, irodalmi munkákról, egymás verseinek fordításáról szólt.

Főként a hetvenes és a nyolcvanas években voltam Csoóri és az ő baráti köréhez tartozó írók, irodalmárok, többek között Kiss Ferenc, Nagy László, Orbán Ottó, Tornai József „lengyel kapcsolata” (bár tudom, hogy nem én voltam az egyetlen). Mikor a szükség úgy hozta, különféle helyszíneken találkoztunk Budapesten: így Sándor egyszobás lakásában, a Keleti Károly utca 38. szám alatt vagy nálam, a mi lakásunkban, a György Aladár utca 7/A-ban. Illyés Gyulával nem volt ilyen közvetlen kapcsolat. A találkozók, melyeken ő részt vett, a kul-

turális-politikai ellenzék más szintet képviselt, de tudom, hogy az általam elmondottak oda is eljutottak. Ezek a beszélgetések és a lengyel eseményekhez fűzött értékeléseim azért is fontosok voltak, mert a hivatalos állami sajtó a kommunista propaganda által átdolgozott, megszürt változatot közölte.

Az irodalom terén ismeretségünk kezdetétől fogva szoros kapcsolatban álltunk. Eleinte versfordításokat készítettünk egymásnak. Sándor tette meg az első lépést, mely abba az irányba mutatott, hogy a fordítás terén új minőséget kell létrehozni. 1973-ban jelent meg a budapesti kulturális sajtóban az *Egy lengyel költő Magyarországon* című tanulmánya (melyet később még két esszékötetében is publikált), ennek összefoglalójában így írt: „Sutarskinak, ha nem is mindig, de némely pillanatában sikerül úgy összerántani ezt a szemünk előtt zajló, vergődő világot, hogy a levegő csupán keskeny repedéseken át áramolhat hozzánk. Épp ezért, ami erőszakos és kíméletlen a költészetében, az benne a fölszabadító is. Költő, műfordító, mérnök. Ízig-vérig lengyel, de homlokráncaiba a mi Alföldünk s Dunántúlunk pora rakódik le idestova tíz esztendeje [...] Nem törődve semmilyen hagyományos formasággal, Sutarski lengyelül írt verseit minél előbb meg kellene jelentenünk magyarul is, könyvalakban. Hadd érezze, hogy itt, köztünk, Magyarországon is idehaza van.”

Ezt a gondolatot folytatta egy évvel később Weöres Sándor is, aki eljött velem a budapesti Európa Kiadó igazgatójához, hogy ott nem is annyira ajánlja neki verseim kiadását, hanem inkább „tájékoztassa”, hogy „ennek a lengyel költőnek ki kell adni a verseskötetét”. A két ajánlás eredménye az volt, hogy 1976-ban megjelent *Konrad Sutarski versei* című könyvem az „Új Pegazus” sorozatban, amely a világ költészetét mutatta be (így Lawrence Ferlinghetti, Michel Deguy, Tomas Tanströmer, a lengyel költők közt Ewa Lipska verseit). Azért említem ezt az esetet, hogy megmutassam, milyen szívélyes volt Csoóri támogatása (ahogyan Weöresé is).

Csoóri Sándor versválogatásának kiadását a krakkói Wydawnictwo Literacki kiadónak ajánlottam, amellyel azokban az években együttműködtem. A kötet az *Era oczu* (Szemek korszaka) címmel jelent meg a Lengyelországban népszerű, kisméretű zsebkönyvformátumban. A válogatást én vállaltam, a versek fordítását pedig rajtam kívül még két krakkói költő: a már említett Tadeusz Nowak és Tadeusz Śliwiak. Az utószóban megírtam: „Csoórinak megvan az a különös képessége, hogy észrevegye és magáévá tegye a dolgok lényegét, olyan ösztöne van, melynek révén nem csupán az értékek aktuális hierarchiáját tudja megállapítani, de ki tudja alakítani a szükséges átértékelés irányát is. Ez határozza meg kultúrateremtő tevékenységének a mechanizmusát. Ez az intuíció vezette el őt a saját, eredeti költészetének létrehozásához is. [...] Lírája a világot a történések, ügyek, változó érzések mozaikjaként mutatja be hasonlóan ahhoz, ahogy az egész civilizációt is a változó tulajdonságok jellemzik, melyek tele vannak az emberi bűnök és háborúk emlékével. [...] Csoóri lírájának legmeghatározóbb tulajdonsága azonban a hatalmas energia, szenvedély, mellyel a morál állapotait keresi a magánéletben és a társadalom, a nemzet életében. Nem idealizálja az igazságot, hanem azért ered utána, hogy végre megtalálja.”

A kötet 1981-ben jelent meg, mikor egyre jobban erősödött az ellentét a „Szolidaritás” szakszervezet vezette ellenzéki erők és a Wojciech Jaruzelski miniszterelnök-tábornok és pártelnök vezette LEMP (Lengyel Egyesült Munkáspárt) között. Ez a konfliktus Lengyelország háború utáni történelmében a legnagyobbak bizonyult. Jaruzelski (formálisan a WRON – a Nemzet Megmentésének Katonai Tanácsa) decemberben szükségállapotot vezetett be az országban, mely a több éven át tartó terrornak volt a kezdete. Ilyen körülmények között nem volt lehetőség Csoóri könyvének megszokott módon való terjesztésére, arra, hogy megjelenjen a könyvesboltokban, és a lengyel irodalom kritikusi értékelhessék. Szerencsére a kötet eljutott az összes fontos könyvtárba, egyetemre és az irodalmi élet szereplőihöz, akik fel tudtak figyelni rá. Sajnos ezekben az időkben több könyvre és íróra várt ez a sors. Csoórirra is, sőt a magyar állam őt ebben az időben ítélte szilenciumra. A *Szemek korszaka* kötet nem megfelelő reklámja miatt érzett méltánytalanságot bizonyos mértékig feledtette az a háború utáni modern magyar költészetet (Pilinszki Jánostól Bari Károlyig) bemutató antológia, melyet 1985-ben jelentetett meg válogatásomban ugyancsak a krakkói Wydawnictwo Literackie. A kötet a címét a benne is megtalálható Csoóri-versről kapta: *Przepowiednia czasu twego* (Jóslás a te idődről).

Végül még egy fontos momentumot szeretnék megemlíteni Sándorral kapcsolatban. 2007-ben történt. Ekkor halt meg Nagy Gáspár – Gazsi –, akit nagyon kedveltem és nagyra értékeltem. Mivel ő a Csoóri által alapított és szerkesztett *Hitel* szerkesztője volt, a folyóirat következő száma az elhunyt költőre emlékezett. Ebbe a kiadványba írtam meg én is neki ajánlott versemet. Sándor felajánlotta, hogy lefordítja a verset, és a *Ha úgy tudnánk távozni* címet adta neki. Ez lett a Magyar Napló által 2014-ben kiadott versgyűjteményem címe is. Fontosabb azonban, hogy Csoóri Sándor halála után újra elolvasva a verset, meggyőződésemmé vált, hogy az ő emlékünk közös lengyel–magyar requiemjét szólaltatja meg. A vers mottóját, „Nagy Gáspár temetéséről hazafelé”, elhagyva, álljon itt a vers, ezúttal Csoóri Sándor előtt tisztelegve:

Ha úgy tudnánk távozni

*Ha tüntető bíborban távoznánk és nagy lázrózsákkal
fenséges hidakat hagyva magunk után a vizek fölött
ahogy vakmerőn ugrik le a Nap a nyugati égről
mielőtt újra föllobog másnap
bearanyozva a földet az eget az éneklő madarak torkát*

*Ám hatalmasak a mi sebeink és lidérceink
melyek belénk költöztek mint a nyomorúság vírusai
talán túl kegyesen engedjük nekik
hogy sejtjeink legtítkosabb zugaiba
és lelkünk legmélyebb repedéseibe is betolakodjanak*

Végül ha nem is bíborban hanem csak fakón
hagynánk magunk mögött a hidakat mint a hold
és ha nem nappal akkor legalább éjjel
tudnánk a csillagok füzéreibe kapaszkodni
vagy mint a pók lebegni alá a mennyezetről

De még ez sem adatik meg vigaszul nekünk
csak egy néma kereszt és szerény kis halom
és valamelyik barátunk sóhajtása
amíg ez a sóhaj ott áróálkodik a szélben

(Az emlékezést Virágh József fordította.)

